

Längs vandringsleder på Kökar

Jag är på vandring längs gamla kyrkvägen på Hamnö, numera röjd och rösad.

TEXT: SYLVIA SUNDSTRÖM

En skylt visar var jag ska hoppa över diket för att komma in på gamla kyrkvägen. © Håkan Eklund

I. Vandring på Hamnö

Före 1950-talet kom vi till kyrkan på olika sätt: vi seglade, körde motorbåt, rodde, med sparkstötting över isen, körde med häst eller cyklade. Folket i byarna "rätade ut" vägarna, förkortade dem genom att gå över berg och genom snår. Så uppstod stigarna. Stället där vi gick över till Hamnö, som är en ö, låg längre västerut än den nya vägen och bron gör idag.

EN SKYLT VISAR var jag ska hoppa över diket från vägen för att komma in på gamla kyrkvägen. Jag ser hagtorn, slånbar, hägg och kungsmyntha. Jag välkomnas av lysande blå axveronika; den blomman kommer att glädja mig ofta på Hamnövandringen. Till vänster om stigen ligger en liten damm. Där kunde näckrosor prunka, nu ser dammen mörk och tom ut. Jag följer de små diskreta stenrösen, beundrar hela tiden enbuskar och rosensnår. Ståtlig änglaört finns här och var och påminner om att havet är nära. Fåglar svirrar i luften och ibland ligger and eller svårta på sina ägg i buskarna nära stigen.

Nu ser jag Kuttun, en fjordliknande vik med stenbumlingar under ytan.

Här är det nästan omöjligt att ta sig in med båt. På östra sidan Kuttun reser sig Långskär, på den västra syns Storkummelskär. Jag söker upp en bekväm stenhäll vid vattnet, sitter och ser hur vågorna skvalpar om bland stenar och svarttoppig starr. Om våren lyssnar jag till allornas rop.

SKYLTEN OCH RÖSENA pekar norrut och västerut. Jag går norrut. Uppe på första bergstoppen ligger grundstenarna till ett 1200-tals kapell. Vid varje besök måste jag gå genom öppningen i muren och in i kapellet. Jag har läst det forskarna vet om kapellet; ibland sitter jag länge här, ser ut mot havet och låter allt det som Gud skapat komma till mej

Fler stigar syns. Det är klart att många vandrare härifrån går sina egna vägar till kyrkan, men jag tar kyrkstigen. Spåren känns och ibland syns de ännu på berghällarna. Sedan den nya vägen blev färdig är gamla kyrkstigen till för meditation och stillhet.

I nästa igenvuxna sänka med alar och älggräs passerar jag den Stora stenen. Den får alltid en klapp. Snart är jag på Högberget. Här stannar jag och ser långt i alla väderstreck, känner

doften av getpors och krusiga hjortronblad.

Ser Hamnökartan i verkligheten: Hamnösund med Gammelhamn och Sandvikshällorna i sydost. Västerut ligger Kökarsfjärden med Kobbarna, Norrbådan och Karskär med fyrljus. Långt i nordväst blånar grannkommunen Föglö.

En av skärgårdsfärjorna glider in till färjfastet vid Harparnäs.

Skyddad från nordanvinden av gräbergen ligger den vita prästgården vackert i landskapet. Den är ritad av arkitekt Kråkström och byggd på 1960-talet. Den gamla, tidigare röda, prästgården var bastu för ryska soldater under första världskriget. Nu fungerar den som församlingshem.

JAG BEUNDRAR STENÅKERN och istidslämningarna i urbergets yta. Grannarna som syns är planterade av konfirmander för många år sedan.

Högberget får vara predikstolen på Hamnö, Kuttun får bli altare. Här gick vandringen till julkyrkan i oljelyktorernas sken mot den svarta vinterhimlen.

I slutningen nedanför Högberget växer Inula, Ålandsroten, en 70 cm

På vandring

hög växt med en gul blomma i toppen som Franciskanerbröderna odlade på medeltiden för medicinskt ändamål.

Framför mej har jag en aldunge med en gammal stenbro. Platsen ligger ”bakom allting annat”. Den kallas Likbäcken. Fördjupningar i marken är ibland vattenfyllda. När jag var barn gick vi aldrig hit; nu trivs jag här.

Stämningen är intensiv i sin avskildhet.

DÄR DUNGEN SLUTAR ligger utgrävda husgrunder som kallas Östra komplexet. Här har det stått ett sjutton meter långt hus med två rum som båda haft eldstad i de inre hörnen. Jag vet att arkeologer hittat Hamnös äldsta fynd just här. Inne bland alarna har resterna av en smedja grävts fram. Jag tänker sorgset på att vi idag glömt smideskonsten; men det fanns en tid då det var nödvändigt att kunna kuva järnet i ässjan. I varje by.

Överallt växer vackra enbuskar. Åldriga alar, kattfot, axveronika, brudblomma och midsommarblomster. Kvirr i luften. Svep av måsars vita vingar – en oas nära det vilda obändiga havet i väster.

Här ligger grunden till Södra huset, med tre rum och två eldstäder samt en stenlagd altan mot solnedgången.

I östra hörnet finns en källartrappa, framgrävd av sommararkeologer under stort jubel för ett antal år sedan. Här skulle jag ha velat bo, om jag levt på medeltiden.

Jag vandrar upp på det höga berget i väster för att beundra havet. Idag är det blått, en annan dag grått, upprört eller lugnt.

HAR JAG SÄLLSKAP AV lägerskolungdomar låter jag dem söka efter kompassen på bergskrönet nära kyrkan. Alltid samma kaos; plötsligt fem ungdomar som trumpetar: Här! Här! Vi studerar och känner på kompassen i berget. Ser norrpilen och vet var söder, öst, och väst ligger. Karskärslyktan blinkar i kapp med fyren i klockstapeln.

En tur till Munkkällan vid stranden går snabbt. Munkkällan är ingen källa utan ett hållkar. Jag var en gång med och pumpade bort vattnet och rensade hållkaret från slam. Leran på botten var fin. Den finns kvar och jag skulle vilja göra ett krus av den. Kruset skulle heta Broder Kilians vattenkrus, till minne av *Valdemar Nyman* som har gett Hamnö, med klippor hav fåglar och blommor liv i sin bok Broder Kilian. Här nära Munkkällan solbadade Kilian naken. Den hundrade munken

som dristade sig att ta av sig kåpan och ligga naken bland blåklockor och gräs – till stor förvåning för häpna trutar.

NU GÅR JAG FÖRBI Franciskuskapellet och ser en välkänd husgrund som varit kök och refektorium på medeltiden och prästgård i senare tid.

Inne i kapellet läser jag om sådant som hänt på Hamnö. Jag studerar de få föremål som finns utställda från utgrävningarna men är imponerad av de informativa bilderna. Barndomens gröna kulle med en glugg mot söder är nu kapell med en sten som altare och Franciskus hälsning *Pax et Bonum* = fred och allt gott, skriven på altartavlan med stenar från Assisi.

Efter besöket i kapellet går jag in i kyrkan. Minns händelser, dop, konfirmationer, min egen med silriskransar från Kalens ljungekärr, bröllop, begravningar, vackra musikstunder och varma gudstjänster.

Till vänster om dörren hänger fattigbössan och jag sneglar mot den utstötta Brita-Lisas bänk längst bak i kyrkan. Jag skriver mitt namn i gästboken och vandrar mot altaret. Ser upp till läktaren med sin vackra orgel, konstaterar som alltid att kyrktaket från insidan liknar en upp och nedvänd båt. Vid varje besök vill jag gå

Södra huset, daterat till 1300-talet. © Håkan Eklund

Leden över Kalen är märkt med vitmålade stenar och pilar. © Håkan Eklund

in i sakristian; jag beundrar den gamla altartavlan som borde hänga inne i kyrkan. Genom sakristians fönster ser jag Hallonskär och Rövarsjär.

VID SKYLTEN NEDANFÖR Högberget finns en stig som leder till Hamnös norr- och västerstrand. Där finns Modermagen och en stenbro som tidigare lett över vattendraget. Valdemar Nyman låter Peder Djäkne i boken Broder Kilian vandra över bron till Storkummelskär. Där umgås Peder Djäkne med fåglarna och ber böner till sin Gud.

Jag förundras över skönheten i Långtarmen och Modermagen och studerar rester av en kajanläggning; här i vikarna lät fiskarfolket från byn sina båtar ligga kvar över natten, de gick hem om kvällen när de lagt ut sina nät och skötar och återkom tidigt följande morgon för att vittja sina bragder. Långtarmen användes också som vinterhamn.

Jag går upp till Storkummelskär för att njuta av havsutsikten och studera de geologiska formationer som finns i berggrunden. Sällskap har jag av vitfågel, gulspurv och lärka. Sänkor med ranunkel och viol målar bergen.

Min vandring slutar vid Kuttun. Med tånglukt i näsan och med havet sorlande omkring läser jag *Kenneth Gustavssons* broschyr om Hamnö, som berättar om dess rika historia. Lusten att igen gå uppför Högberget finns kvar.

II. Till fots över Kalen

Kulturnämndens karta över vandringsleden på Kalen visar att starten kan ske på tre olika ställen.

För att kunna berätta om hela leden börjar jag min vandring norr om Karlby. På skylten står Vandringsled 7 km. Jag vet aldrig hur lång tid vandringsleden tar, tiden är beroende av mitt behov att uppleva naturen.

FÖR MIG ÄR stigen på Kalen rekreation och naturupplevelse. Men den

som vill kan med karta och folder till hands göra en historisk vandring över Kalen. Här finns Kökars äldsta spår av människor. Kalen var den del av Kökar som för ca 5 000 år sedan höjde sig ur havet, här fanns gott om säl, fågel och fisk. Havet runt Tjyckekar som Kökar kallades var en guldgruva för människorna i norra Östersjöområdet.

Genom risiga snår och över berg går vandringsleden. Den leder förbi Oppsjön, en insjö som tidigare varit en vik av havet och utgjort en ypperlig hamn för farkoster ännu på 1000-talet. Nu är den en fredad vattentäckt för Kökars befolkning. Gräs och örtfloran är rik. Ängssvingel, hundäxing och ängskavle hör till gräsen. Vanliga örter är brudbröd, vit- och gul fetknopp, bergssyra och blodnäva. Typiska är också baldersbrå, backnejlika och liten blåkllocka.

Stigen går upp över Boberg, kanske en tidig boplat. Härifrån har jag fin utsikt över Karlby. En tidig morgon när röken stiger från husen i byn vilar vikingatidsstämning över platsen. En bidragande orsak till den känslan är vetenskapen om att jag snart kommer fram till Otterböte. Där finns spår av Nordens märkligaste bronsåldersboplat från 900 f.Kr. Om den kan man läsa i Kennet Gustavssons avhandling som har namnet Otterböte. Jag går in i de 9 rundlarna som varit bohyddor med kokgrop i mitten, tänker på de 25 000 vackra krukbiter som arkeologerna grävt fram här. Jag ryser vid tanken på den kruka som hittades i bronsåldersmänniskornas brunn i närheten av boplaten. Den vill jag visa här på Kökar!

MITTEMOT OTTERBÖTE reser sig Vaktanböte. Av namnet framgår att berget tillhört den fornnordiska vaktkedjan då eldar tändes för att signalera. Här syns att Kökar är ett berglandskap. Berggrunden är varierande och består av urbergets grå gnejs och gnejsgraniter. Förkastningar, stenåkrar och spår efter inlandsisen gör geologin spännande. Rundhällar, isräfflor, parabel-

Otterböte bronsåldersboplat. © Håkan Eklund

riss och skärbrott visar inlandsisens rörelseriktning. Vid Otterböte finns korsande isräfflor som uppstått vid olika tider av isens framfart. Dessa istida spår präglar hela Karlbylandet. Hällarnas form med stöt och läsida visar att isen här gick från väster till öster. För 9 000 år sedan lämnade isen Åland och Kökar täcktes av havet. Ler och mo som avsatts i dalbottenarna är nu gröndungar med odlingar och rik växtlighet. Kvarlämnade jätteflyttblock gör ibland min vandring svårframkomlig.

Nedanför Vaktanböte delar sig vandringsleden. Rösena norrut leder ned till landsvägen och startpunkt 2. På skylten västerut står skrivet Vandringsled. Nu möter den vackraste bergsväg jag vet. Här känns forntiden. Ingenting i landskapet är rört, sprängt, skövlät eller odlat. Här finns de uråldriga bergen med isräfflor bevarade. Grönskan längs stigen består av ljung, sälarter, björk och al. Om det är vår rör jag mej försiktigt på stigen. Kalen är fåglarnas häckningsparadis och ingen får störa. Här finns morkulla, berguv, rosenfink, näktergal, rödvingetrast, koltrast, svarthätta, gök, ringduva, tofsvipa och gulspurv.

NU ÄR JAG FRAMME vid ett av de över 150 skärvtensrösena som hittats på Kalen. Ett "oljeraffineri"; en flertusenårig arbetsplats för säljgarfolket. Väl bevarad; utgrävd till en del så att de skörbrända stenarna är synliga. De blev till då upphettade stenar sprack.

På vandring

På de heta stenarna smältes sälspäck till tran eller olja. Oljan fick rinna till ett hällkar nedanför stenarna. Den östes upp i krukor av lera eller i säckar av skinn och transporterades söderut.

Västerom stigen ligger vår största mosse, Tellmossen, förr en havsvik men för 2600-år sedan en insjö. Sen förvandlades sjön till ett starrkärr, alkärr, björkkärr och nu kallas den för högmosse. Den som vågar sig på en tur i Tellmossen hittar vitmossa av olika arter, odon, kråkbär, skvattram, tuvull, hjortron och rosling. Krypvide, klibbal, ängsull, tranbär och sileshår trivs också här. Sileshår fångar insekter och suger i sig näring från dem.

Till vänster om stigen nedanför nästa höga berg växer ett litet hasselbestånd. Uppe på berget fortsätter vandringen över en platåliknande terräng.

Här är lätt att gå fel om rösen inte syns. Landskapet är enformigt och förvillar lätt. Att gå helt vilse är förstas omöjligt med den sikt över landskapet som kökarbergen erbjuder. Sjöbevakningstornet och linkstationen syns vida omkring och är viktiga landmärken i väster. I öster utgör vindkraftverket Mika en fast men virvlande punkt. En sällsynt men efterlängtdad upplevelse är en skidtur här med snötäckta berg och skare i vårsol. När jag går här i september är allt nymålat, säl- och björkdungar i många gula nyanser. Alarna är svartgröna och bergen lyser lila av ljungmattor. Örtfloran är sparsam men bedårande: baldersbrå, blåklockor, violer och vackra gräs växer i enstaka bestånd.

I JUNI VANDRAR jag här för att beundra och njuta av getporsen. Den slösar med doft och fågning. Efter platåvandringen ligger historiska minnesmärken huller om buller i fel ordning. Ett söndertrasat berg i söder går jag förbi. Här låg en postering under andra världskriget. Sprängsten ligger här och där

Nere i en aldunge gömmer sig det som lockat mig sen barnsben: rysstjärnan! Då var det en stjärna utan historia. Nu vet jag att ryssarna hade ett

elledningstorn här under första världskriget och att en soldat med namnet Trifon, med befästningsarbeten som uppgift, grävde en rabatt med formen av en sexuddig stjärna där han planterade blommor! På det karga Kökar; det finns en sång där kanonkulor blir blommor... Jag känner efter om alla stjärnuddar är kvar innan klättringen går vidare till Vårdbergets topp.

Historiens tidsperspektiv ändras igen, för på bergets topp finns en restaurerad jungfrudans. Ryssarna förstörde den stora jungfrudans som fanns här tidigare. Min favoritteori är att labyrinten byggdes uppe på kultberg mot norr för att mota bort trolltyg och onda andar som ansågs komma från norr. Stenarna kan ha burits hit upp från stenakern ner mot Grönvik. Vandringen dit är den mest kuperade på Kalens naturstig.

Den som vill kan därför efter jungfrudansen gå mot sjöbevakningsstationen. Följ en väg som byggdes under andra världskriget. Längs den vägen åkte jag lastbil som liten, soldaterna körde sand från sandholmarna över de tjocka isarna. Sanden behövdes för befästningsverk, kanonfästen, kulspjutevärn och kaserner. Här på Vårdberget fanns tidigare Kalens högsta topp och man kunde skönja havet omkring Kökar i alla väderstreck, numera är toppen av berget söndersprängt. Spåren från de två världskriegen är många.

STIGEN GÅR UPP OCH NER förbi stenblock kvarlämnade av inlandsisen. Getpors, björk, al, odon och kråkris växer i dungarna. Jag hänförs av utsikten med Grönviksbäckens blanka vattenöga mot himlen. En djungellik aldunge med rikt växande humle överraskar nedanför berget. Snart viljar jag ut vid naturhamnen i Grönvik. En vågbrytare av berg skyddar en djup vik från havets framfart.

En solig sommardag frestar ett dopp i havet och solbad på de slätspade rödgranithällarna. Strandråg, fackelblomster och åkervinda fröjdar ögat.

Genom ett alkärr går stigen upp mot sjöbevakningsstationen. Här växer blåbär, ekorrbar, ljung och odon. Ormbunkar som träjon, örnbräken och majbräken frodas tillsammans med revlumner som kallas silris på Kökar. Gul svärdslija trivs och den bör skyddas; hur bevarar vi den biologiska mångfalden på Kökar? Och kulturvärden? För att bevara den artrikedomen och de naturvärden som kan upplevas under vandringen borde tex bete med djur absolut fås till stånd, för att hindra igenväxningen.

OMRÅDEN MED LÄMNINGAR från världskriegen finns överallt nära sjöbevakningsstationen, för den som är intresserad. Jag går snabbt upp till Alviksböten, en av de vackraste utsiktsplatser som finns. Härifrån syns byn Munkvärvan som tillhörde konventet på Hamnö under medeltiden. Här odlade bröderna jorden. En vattenkvarn anlades där säden maldes till mjöl. När klostret på Hamnö stängdes växte åkrarna igen. Nedanför Alvikberget följer jag landsvägen som kantas av vit- och blåsippor, näktergalarna håller konsert i aldungarna och havet sorlar omkring. Naturvandringen är slut. ♦

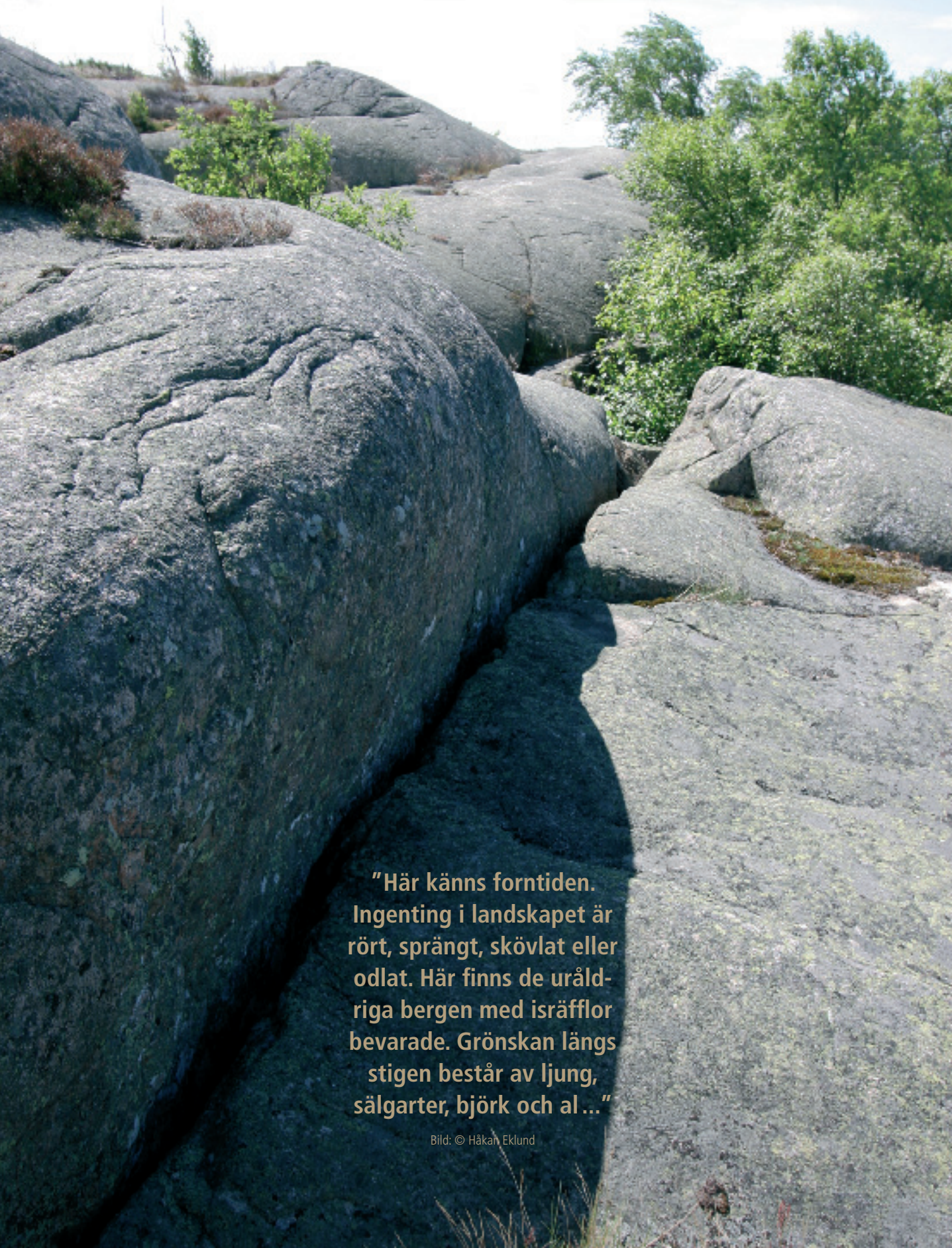
TACK till Sophie Ljungberg som genom sitt projektarbete Naturstig på Kökar gett mig värdefull kunskap om Kalen!

Artikelförfattaren

Sylvia Sundström är kökarbo, återflyttad från försörjningsringen. Stortrivs med livet som det är just nu, eldsjäl och mångsysslare som är mycket intresserad av ideellt kulturarbete.

Adress: AX 22730 Kökar,
tfn: +358 (0)45 752 44077

e-post: sylvia.sundstrom@kokarmuseum.fi

**"Här känns forntiden.
Ingenting i landskapet är
rört, sprängt, skövlat eller
odlat. Här finns de uråld-
riga bergen med isräfflor
bevarade. Grönskan längs
stigen består av ljung,
sälgharter, björk och al..."**

Bild: © Håkan Eklund